

Libor Pavera

Zdeněk Kalista a sedmdesátá léta

Příspěvek k poznání osobnosti a myšlenkového odkazu

Odpovědět na otázku, zda zůstal Zdeněk Kalista v poúnorovém období více historikem, literárním vědcem (rozuměj literárním historikem) anebo svébytným slovesným umělcem (básníkem), lze jen velmi nesnadno. Možná nám konstituování repliky znesnadňuje nesprávná formulace našeho tázání, dost možná, že je to také otázka veskrze zbytečná. I když se totiž obdivuhodná suma Kalistových knižních i časopisecky otištěných prací tematicky rozbíhá zhruba těmito třemi vymezenými směry, dokázal je vždy účelně a ke prospěchu věci syntetizovat. Vyžadoval to tak ostatně po badateli-historikovi už ve své metodologicky podnětné knize *Cesty historikovy*,¹ kde mezi jiným píše, že vědec by podle jeho mínění neměl jen reprodukovat zjištěná fakta a prokládat to vše citáty z pramenů, ale badatelské úsilí a výsledky by měl dokázat vyjádřit uměleckou formou, měl by tedy být, jak sám říká, „zasvěcencem skutečného umění slovesného“, i když na druhé straně si Kalista byl dobře vědom faktu, že jen vybroušená slovesná forma nemůže nahradit odbornou hodnotu díla. Kalista nejenže byl autorem této jistě pozoruhodné myšlenky o fúzi poetických a vědeckých postupů, která se posléze podílí na vytváření svérázného typu vědeckého pojednání, ale svým dílem zároveň dokázal, že vlastní postulát lze uplatnit i přímo v praxi,² což mnohdy vedlo mj. k tomu, že jeho vědecké práce o baroku nebyly příznivě přijímány oficiálními (normalizačními) vědeckými kruhy, zvláště pak v ovzduší přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Právě Kalistou tolik zdůrazňovaný moment intuitivního poznávání a také jím požadovaný moment interdisciplinárnosti ve vědeckých pojednáních se totiž nejednou obrátily proti němu samému a do značné míry se dokonce staly jednou z možných výtek kritikům Kalistových spisů vydaných v té době (nad touto problematikou se ještě zamyslím podrobněji). Ovšem nelze dále striktně hájit ani tvrzení, že jeho způsob a styl práce zůstávají dosud platnými a že jejich prostřednictvím lze dosáhnout tolika objevných výsledků, jaká můžeme zaznamenat u Kalisty. Je nutné tu kriticky konstatovat, že také tato do značné míry intuitivní metoda, jejímž prostřednictvím Kalista nejčastěji pracoval, má své meze a z horizontu dneška se jeví jako překonaná, nicméně zůstává pro nás inspirativní, stejně jako Kalistův myšlenkový odkaz, ke kterému je třeba se i nadále vracet.

Pokud jsem již ve vztahu ke Kalistovi připomněl baroko, je nutné dodat, že z dnešního stupně poznání pobělohorské doby a její kultury pro nás představuje nejhorlivějšího a zároveň nejkultivovanějšího vykladače jmenované etapy i jejího umění u nás.³ Takto ovšem nebyla Kalistova

¹ *Cesty historikovy*. Praha 1947.

² Z Kalistových starších barokologických prací dokládá praktické uplatnění zmíněného postulátu například fundovaný literárněhistorický (anebo spíše kulturněhistorický) Úvod (s. 7–50) k monumentální edici *České baroko*, která vyšla v roce 1941. Jeho historická erudice mu v něm dovolila skloubit dějiny české i evropské, politické s hospodářskými i kulturními zároveň. Součástí uvedené knihy je také rozsáhlý oddíl biografických portrétů autorů (i s odkazem na odborné studie, s. 325–350), z jejichž díla Kalista pro antologii vybíral ukázky, pro literárněhistorické poznání je potom velmi závažný oddíl, v němž se Kalista pokouší postihnout genologickou strukturu barokního písemnictví (s. 303–324), třebaže dnes ji nelze přijmout bez výhrad, ale pouze s četnými korekcemi.

³ Přirozeně je důležité v této souvislosti připomenout i další dva vědce zhruba generačně současně s Kalistou, kteří se obírali barokem a na jejichž stále nepřekonaná a dosud aktuální díla navazuje i současná barokologie – na myslí mám práce Václava

cílevědomě zaměřená a záslužná vědecká činnost, naplněná zejména snahou o uchopení a vykreslení dějů i kulturního života pobělohorské etapy, chápána vždy.

Abychom toto konstatování mohli doložit, bylo by žádoucí vrátit se o pět desítek let zpátky; ostatně myslím, že nepůjde o exkurz vybočující mimo rámec našeho tématu, protože léta pouňorová mají návaznost v událostech šedesátých let, kdy také mezi jiným začíná alespoň částečně odčičňování křivd, ke kterým docházelo těsně po převzetí moci komunisty v Československu, třebaže šlo o odčičňování napůl tajné, odčičňování zhusta držené a prováděné „pod pokličkou“.

Záhy po únorovém puči 1948, kdy byly bez jakéhokoliv oficiálního zdůvodnění zakázány některé literární (ovšem též kulturně–politické, náboženské a jiné) časopisy, mezi nimi například Akord, Kytice, Kritický měsíčník, Divadelní zápisník a ještě mnoho dalších, kdy byla z knihoven ztažena pro novou ideologii „závadná“ literatura a kdy se přijímají závazné normy pro spisovatele, jimž byl protiprávně zrušen Syndikát, – začínají se vedle dalších restriktů nové garnitury konstituovat tzv. akční výbory. Na fakultách vyvolaly anarchii (Černý ji ve svých pamětech přiléhavě označil za „klukokracii“), pokud některé z jejích kateder nebyly činností výborů dokonce zcela zrušeny. Mezi vyakčněné vysokoškolské pedagogy patřili ovšem i laxní straníci. Součástí další vlny likvidace části české inteligence, která se zdráhala přistoupit na pravidla hry určovaná vládnoucími, se staly dále prověrky nebo monstrprocesy. Jedním z obviněných v uměle vykonstruovaném procesu se stal i Zdeněk Kalista. Zatčen byl v srpnu 1951 v souvislosti se štvanicí na katolické intelektuály a v červenci 1952 byl spolu s dalšími čtrnácti představiteli inteligence odsouzen na patnáct let v brněnském procesu s údajnými členy (či příznivci) Zelené internacionály.⁴ V odůvodnění rozsudku, který šel ve sledování života a činnosti údajně obviněného hlavně do jeho „buržoazní“, „reakční“ minulosti, mimo jiné čteme: „(...) Stává se žákem kontrarevolučního ideologa profesora Pekaře a je také Pekařem habilitován na filozofické fakultě v Praze pro obor československých dějin. Obviněný Kalista patří mezi ty traviče studní, kteří ve službách Vatikánu a vší politické a hospodářské reakce vyzdvihují právě ony epochy českých dějin, které znamenají úpadek českého národa a české kultury, aby tím lid byl odvracován od skvělých revolučních tradic svých dějin.“⁵ Je to rétorika typická pro dobu, která se neústupně snažila zživotnit revoluční mýtus, pro dobu – jak o ní kdosi cynicky a zároveň vtípně poznamenal –, kdy i tužka byla nebezpečnější než kulomet...

V roce 1960 byl Kalista po několikaletém žalářování propuštěn, ovšem kromě příležitostných činností nenachází trvalé zaměstnání. Až po soudní rehabilitaci v roce 1966 se znovu začíná účastnit „veřejného“ vědeckého života, a to i mimo rámec naší republiky. To však byly pouze stručně nastíněné životní osudy Zdeňka Kalisty za jeho nedobrovolného prodlení, načatého záhy po únoru 1948 až do doby, kdy byly aspoň částečně odčičněny křivdy na něm spáchané, kdy byl znovu přijat do Svazu československých spisovatelů a mohl opět oficiálně publikovat. V průběhu Jara 1968 začal jako mimořádný profesor přednášet na Karlově univerzitě.⁶

Černého a Josefa Vašici: Černý, V.: Esej o básnickém baroku. Praha 1937, a soubor statí J. Vašici České literární baroko. Příspěvky k jeho studiu. Praha 1938. Tyto práce tvoří spolu s Kalistovou antologií České baroko základní odbornou literaturu o české barokní kultuře, zvláště potom o barokním písemnictví, na niž navazuje dnešní barokologie a dále ji plodně rozvíjí.

4 Zdržávají, že šlo o proces brněnský (probíhal ve dnech 2. až 4. července 1952), neboť již v dubnu 1952 bylo v první části procesu konané v Praze uznáno vinnými pět dalších intelektuálů. V procesu se členy anebo příznivci Zelené internacionály šlo o to, obžalovat a posléze i usvědčit významné české intelektuály (převážně katolického zaměření) z diverzantské činnosti řízené údajně americkou agenturou Wall Street proti budování socialistické vesnice. „Zelená“ barva pak symbolizovala venkov, neboť mnoho obžalovaných patřilo k autorům, kteří umělecky inklinovali k ruralismu.

5 Cit. podle knížky Zdeňka Rotreklá Skrytá tvář české literatury. Toronto 1987.

6 Spolu s Kalistou se tehdy na KU vracejí i její další po léta umlčovaní pedagogové. Vedle Kalisty mezi nimi byli klasický filolog B. Ryba, filozof J. Patočka, profesorka klasické archeologie R. Vacková, na svou Alma mater se vrací i profesor J. B. Čapek, z jehož části díla věnované starší české literatuře těžila do té doby nejedna studie, avšak bez toho, že by se

V této době vydal již několik studií i v zahraničí⁷ a také v domácích nakladatelstvích byly připraveny k tisku některé přepracované a také zcela nově napsané Kalistovy rozsáhlejší spisy, z nichž mnohé šly v sedmdesátých letech do stoupy nebo byla rozmetána jejich sazba. S těmi, které se podařilo vydat v krátkém období trvajícím od jara 1968 do dalšího zákazu Kalistova působení, se potom mohla po svém a s chutí „vyrovnat“ oficiální kritika.⁸

Jak jsme již výše konstatovali, nebyl Kalista jistými kruhy považován za velkou barokologickou osobnost vždy, ačkoliv mu toto označení právem příslušelo, třebaže po roce 1945 v jeho práci nespátřujeme převratné novátorské tendence, ale spíše premisy, vyvozené z důkladné znalosti materiálu a letité badatelské zkušenosti.

Například na mezioborovou konferenci O barokní kultuře, kterou v roce 1967 pořádala brněnská Filozofická fakulta a z níž vyšel (v okleštěné podobě) i stejnojmenný sborník, nebyl Kalista (a kromě něho například ani Václav Černý, další z velkých a dotud žijících barokologů)⁹ pozván s odůvodněním, že účast na konferenci není míněna i pro mimobrněnské badatele, nýbrž že je záležitostí pouze brněnské univerzity. Přestože se konference konala jaksi „za zavřenými dveřmi“, účastnili se jí pražští vědci obírající se starší českou literaturou (František Svejkský, Zdeňka Tichá, Jaroslav Kolář aj.), Ján Mišianik z Bratislavy i mnozí jiní badatelé působící mimo Brno.¹⁰

Přesto všechno Kalista přijal výsledek konferenčního jednání – dnes už takřka legendou opředený sborník *O barokní kultuře*, který vyšel v nákladu 600 kusů,¹¹ s velmi kladnou kvitancí. Svě recenzí sborníku, v níž si všímá i studia baroka v cizích zemích, mezi nimi i v zemích socialistického tábora, dal příznačný název Konečně studium!¹² Neubráníl se zde však vedle uznalých slov k novému bádání („...nové studium, soustředěné ve sborníku *O barokní kultuře*, kontinuitu vědecké práce udržuje. A to je podstatný znak, který musí člověka naplnit radostí. Přiznám se, že mně bylo nemalým zadostiučněním osobním, když jsem poznal z jednotlivých příspěvků, jak i moje práce přispěla k dalšímu pronikání na půdu české barokní kultury – reprezentativní i lidové. Bylo to tak trochu vykoupení z mnohých nejistot a krizí, které jsem prožíval v letech 1951 až 1960.“)¹³ ani výtkám k překrucování některých skutečností a zastírání dřívějšího bádání (Bitnarova, Vašicova ad.), od něhož se někteří účastníci konference nevědecky distancovali (např. Josef Hrabák, jehož stanovisko považoval Kalista ve jmenované stati za nevědecké a Hrabáka nedůstojné). Tato konference věnovaná baroknímu umění znamenala ve vývoji české barokologie význačný mezník, od něhož můžeme dále sledovat sílící zájem o baroko – na stránkách tehdy vycházejících časopisů (Tvář, Sešity, Host do domu) i v publikační činnosti jednotlivých nakladatelství.

V tomto ovzduší ediční praxe, příznivém přetiskům barokních děl i vydávání odborných studií o umění této kulturně historické etapy, vyšel v brněnském Bloku také Kalistův rozsáhlý spis

zmiňovala o Čapkově autorství (např. v akademickém Výboru literatury z doby husitské I. (1963); Čapek pokládal za nesprávné také to, že nebyl přizván k práci na kolektivních akademických Dějinách české literatury I. (1959).

⁷ Jde o studie o J. Wolkerovi, F. Bridelovi aj., které uveřejnil v neapolských Annali dell Istituto Universitario Orientale.

⁸ Město mezi horami. Liberec 1969; Tváře ve stínu. České Budějovice 1969; Blahoslavená Zdislava z Lemberka. Řím 1969; Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko. Brno 1970; Karel IV. Jeho duchovní tvář. Praha 1971; Ctihodná Marie Elekta Ježíšova. Řím 1975.

⁹ Kromě toho, že jmenovaní badatelé nebyli na konferenci přizváni, docházelo později často také k tomu, že u jejich prací nebývalo citováno jméno; např. V. Černý vydal v roce 1967 antologii z literatury evropského baroka Kéž hoří popel můj, avšak v 70. letech nebyl citován ani jako její sestavovatel, ani jako autor medailonu a zasvěcené studie, jež knihu uzavírá.

¹⁰ Nad uvedenými skutečnostmi se pozastavuje také A. Kratochvíl v knize Das Böhmische Barock. München 1989.

¹¹ O barokní kultuře. Sborník statí. Redigoval M. Kopecký. Brno 1968. – Kromě Kalisty věnoval sborníku rozsáhlé zamyšlení také V. Černý: Naše nové barokistické publikace, Host do domu 1969, č. 4, str. 25–29.

¹² Obroda 20. 11. 1968.

¹³ Tamtéž.

*Barokní gotika a její žďárské ohnisko.*¹⁴ Tímto tématem se Kalista zabýval porůznu už dříve, ovšem zde podal celý obraz barokní gotiky systematicky. V reflexích kritiky na vydání jeho rozsáhlého eseje můžeme pozorovat, jakými postupy se dal v sedmdesátých letech znovu „vyřadit“ z působení vědec, tedy řečeno s názvem naší konference, jak a kdy se rodily a začaly uplatňovat „normy“, a dále si můžeme všimnout, že tradičně užívaný mezník 1968, event. 1969 jako přelomový bod vývoje české literatury po roce 1945 se pro změny v oblasti literatury jeví jako nepřilíhš přiléhavý. Jistě o něm lze právem uvažovat v oblasti proměn politických i pokud bychom uvažovali o zavádění a následném odstraňování ekonomických reforem z praxe atp., ale nemůžeme jej patrně chápat v konvenčním vyznění i pro literaturu, v níž se společenské změny odrazily až mnohem později a do níž přenesly svá měřítka rovněž s fázovým posunem. Podle mého mínění bychom tím vlastně literární proces limitovali v explicitní závislosti na politickém počásí.

Avšak povšimněme si nejprve reakcí na vydání Kalistova rozsáhlého eseje o české barokní gotice. Vyhledal jsem tři; dvě pocházejí od literárních historiků Zdeňky Tiché a Josefa Hrabáka, zbývající je z pera historika Josefa Války.¹⁵ Všechny byly otištěny v dobově reprezentativních vědeckých časopisech, ovšem pouze recenze Války hodnotí Kalistův rozsáhlý spis právem vcelku kladně (vyjma drobné výtky, týkající se absence novější cizí odborné literatury o baroku, a postesknutí si nad tím, že Kalista v eseji vedle výtvarného umění, architektury, literatury, teologie, vědy a filozofie nesleduje také hudbu).

Knihu jako celek přijal Válka příznivě slovy: „Jeden z nejlepších znalců českého baroka zde vydává počet ze svého dlouholetého bádání a uvažování a formuluje mnoho podnětných myšlenek, z nichž některé budou přijaty, jiné, jak je osudem každé práce, která se odváží řešit problémy obecné povahy, vyvolají polemiku. Nemůžeme také vytýkat autorovi, že se nevyrovnal s celou literaturou a novou problematikou barokního bádání posledních let – spíše lze litovat, že tak neučinil.“¹⁶ Těmto jistě uznalým slovům historika jsou však vzdáleny recenze literárních historiků Zdeňky Tiché a Josefa Hrabáka. Zatímco autor prvně zmíněné recenze Kalistovy knížky, z níž jsme také část výše ocitovali, odhlížel od osobních Kalistových životních osudů a meritem mu byla hlavně vědecká stránka spisu, oba zbylí recenzenti knihy sledují cíle jiné. Hrabák už úvodním konstatováním, že Kalistova kniha je míněna jako studie z oblasti výtvarného umění, jí tím vlastně jaksi předem vyloučil ze sféry vědy o literatuře. Tato zástěrka mu však přesto nedovolila obejít skutečnost, že Kalista ve své „barokní gotice“ sleduje také barokní písemnictví, a to na značně rozsáhlé ploše (v knize o rozsahu 220 stran je baroknímu písemnictví věnována téměř jedna čtvrtina, celých 50 stran). V jeho výkladech ovšem recenzent nenachází líčení o třídním protikladu; avšak jmenovaný argument lze myslím téměř bez nadsázky označit za novodobé literárněkritické topoi. Ony tolik kýžené antagonistické rozpory by nám prý pomohly vidět specifičnost naší barokní kultury. Je to však argument hodný přinejmenším rozsáhlého diskurzu, a stejně tak by jej zasloužilo také neustálé poukazování na Kalistův termín „duch doby“, jenž se jevil jako vágní, ba přímo nevhodný také Tiché. Tím jako by se Hrabák i Tichá hodlali odpíchnout od jakéhokoliv

¹⁴ Bmo 1970.

¹⁵ Tichá, Z.: Nad Kalistovou českou barokní gotikou, *Česká literatura 1970*, s. 498–500; Hrabák, J.: Barokní gotika a její žďárské ohnisko, *LF 1971*, s. 91–92; Válka, J.: Vlastivědný věstník moravský 1970, s. 366–368. – Zdeňka Tichá v recenzi mj. kritizuje také „květnatost“ vyjadřování Zdeňka Kalisty, ačkoliv explicitně se nikde nepraví, že jde o práci ryze vědeckou. Je to vývod recenzentky a tímto žánrovým vymezením pak odmítá skutečnost, že Kalista výklad podává jazykem umělce; pravdu má jistě v tom, že Kalista píše se značným subjektivním zabarvením a dává prostor svému emocionálnímu citění, stejně jako se k tomu uchyloval barokní člověk. Zbývá však nejdůležitější otázka: zda totiž Kalista využitím metody „vcitování se“ do doby vlastně nepřispěl k většímu pochopení probírané látky ze strany čtenáře?

¹⁶ Válka, J.: Cit. dílo, s. 368.

idealistického (nebo jemu se blížícímu) názoru a výkladu baroka, a především od záslužných výsledků našich barokistů třicátých a čtyřicátých let. V recenzi Zdeňky Tiché se lze ztotožnit zejména s oprávněnými výtkami na mnohdy násilné Kalistovo aplikování „barokní gotiky“ na slovesnost své doby. Ostatně v rozsáhlejší článku¹⁷ se Tichá touto problematikou obírala již dříve a ukázala v něm dosti přesvědčivě, že pouhý výskyt některých motivů charakteristických pro gotiku a vyskytujících se zároveň v jiné kulturně historické etapě, například v baroku, nás nemusí vést k přesvědčení, že jde o barokizaci gotického díla, jak tomu často bývá v umění výtvarném. (Ovšem i v tomto oboru jsou v užívání termínu „barokní gotika“ znalci opatrní, přičemž je důležité zmínit se o tom, že v jejich terminologii se objevuje také označení s opačným sledem uměleckých stylů – totiž „gotický barok“.)

Na všech jmenovaných recenzích Kalistovy knihy je z hlediska zkoumání vývoje naší poválečné literatury i sledování literárního života přelomu šedesátých a sedmdesátých let důležité vzít v úvahu, že vyšly v roce 1970, analýza Hrabáková – třebaže bez slůvka ocenění – dokonce až v roce 1971, kdy již Kalista byl pro nový režim opět „persona non grata“. Ukazuje se tedy, že normy (či laboratorně vytvořené mechanismy), které měly již po několikáté zglajchšaltovat náš poválečný literární život, se v oněch letech rodily a uplatňovaly zřejmě až později, než jak se obvykle uvažovalo a především než kam se tradičně klade mezník předělující v našich literárně-historických syntézách minulých i současných¹⁸ literární proces po roce 1945.

Ve vztahu k mezníku, kdy se začínají prakticky uplatňovat „normy“, lze-li tak vůbec pojmenovat cosi spíše pomyslného, nefixovaného důsledně žádnými „klíči“, co tu však na druhé straně anticipuje pozdější stav „kultury“, se váže i problém, proč to byla zrovna Zdeňka Tichá, kdo kritizovala Kalistovu knížku o baroku a věnovala jí tehdy až nezvykle velkou pozornost. Právě tato badatelka se totiž specializovala na naši barokní literaturu – a na rozdíl od Hrabáka, který sledoval zvláště její vrstvu „lidovou“ a „pololidovou“, si všímala tvorby „oficiální“, reprezentativní, na níž se z valné části podíleli u nás tolik let přehlížení příslušníci z řad Tovaryšstva Ježíšova. V roce 1974 vydala o této tvorbě dokonce rozsáhlý soubor studií,¹⁹ z něhož některých partií využila o dva roky později ve své rozsáhlé monografii o jindřichohradeckém varhaníkovi Adamu Václavu Michnovi z Otradovic,²⁰ podobných příkladů, kdy Tichá psala nezakryté o reprezentativní barokní produkci, bychom v jejím díle jistě našli ještě více. Tyto skutečnosti nás tedy přivádějí k formulaci otázky, která náleží spíše do oblasti psychologie tvorby: zda totiž Tiché šlo tehdy o to, upozornit na Kalistovu knížku o baroku v době, kdy se již nad Kalistou i nad barokním bádáním stahovala mračna, třeba i za cenu, že knihu odsoudí; nebo zda jí šlo o to, opanovat si negativním posudkem tuto oblast výzkumu barokní kultury pro sebe. Ovšem podobných předpokladů, které k uvedeným faktům vedly, bychom dozajista našli ještě vícero. Takové a podobné úvahy jsou však pouze povahy pracovní-hypotetické, jejich dořešení je závislé především na pamětnickém Kalistově materiálu, který nám zanechal a jehož značná část zůstává na žádost svého

17 Tichá, Z.: „Barokní gotika“ a „barokní gotik“ Bridel?. Acta Musei Moraviae, 1968/69, Scientiae sociales II., s. 203–211.

18 Kupf. J. Galík ve vysokoškolském skriptu Česká literatura po roce 1945 (1945–1969), 2. doplněné vyd., Olomouc 1991, vymezuje vlastně již titulem své práce dvě hlavní období ve vývoji literatury po r. 1945; období 1945–1969 pak ještě dále člení na tři dílčí periody s mezníky v letech 1948 a 1956. Tato periodizace je přenesena i do Panoramatu české literatury, Olomouc 1994. Ze starších „syntéz“ české literatury po roce 1945 uveďme Nástin poválečné české literatury 1945–1980 od V. Rzounka, Praha 1984, v němž autor člení poválečný vývoj do čtyř základních celků s předěly v letech 1949, 1959 a 1969.

19 Česká poezie 17. a 18. století. Praha 1974. (Studie ČSAV).

20 Adam Václav Michna z Otradovic. Praha 1976. (Odkazy pokrokových osobností, sv. 44) – Vedle Z. Tiché, která o baroku psala na stránkách oficiálních časopisů i v 70. letech, kdy již toto téma oficiálně nebylo – jak se obecně říká – „v kurzu“, ale bylo traktováno oktrojovaně, stal se dalším významným domácím znalcem české společnosti a kultury 17. a 18. století J. Válka. Srovn. kupř. jeho rozsáhlou studii Manýrismus a baroko v české kultuře 17. a 1. pol. 18. století. Studia Comeniana et historica, 1978, s. 155–213.

původce doposud zapečetěna, a na případných nových skutečnostech, které by do vytčeného okruhu otázek přinesla svědectví přátel a spolupracovníků jak Kalistových, tak Tiché.

I v sedmdesátých letech sehrál tedy v prosazování a upevňování establishmentu nově vládnoucích svou význačnou úlohu domácí, „vnitřní“ lidský element, tedy opět žádní agenti z Wall Streetu, ani Vatikán, jak se na ně s oblibou odvolávalo v letech padesátých, ale český člověk, který již poněkolkáté napomohl tomu, aby se literatura stala naprostou ancillou, pouhou služkou ideologie. Metody, jakými to prováděl, se však od těch z padesátých let přece jenom lišily: na počátku sedmdesátých let již nebylo třeba vědce soudit v procesech sestrojených podle vzoru, a to často přejatého, importovaného současně do téměř všech sovětských satelitů; intelektuály nebylo třeba dlouhodobě žalářovat ani jiným obdobným způsobem perzekvovat, i když i to se nezdálo dělo. V sedmdesátých letech nebyly prostě jejich výsledky zkoumání a názory publikovány, a když se k tomu některý časopis s liberálnějším vedením uvolil, bylo posléze z oficiálních míst poukázáno s vulgárním zjednodušováním na jejich nevědeckost a zaostalost za současnou pseudomaterialistickou „vědou“. Nebylo ani třeba, aby se připomínala jejich „buržoazní“, „reakční“ minulost, jak se to agilně dalo v letech padesátých; důraz již nebyl přikládán například ani na Kalistova univerzitního profesora Josefa Pekaře, jemuž vlastně do značné míry vděčíme za rozvoj bádání o baroku, na který kladl důraz četnými jeho obhajobami.

V této atmosféře začíná o svém dlouholetém vědeckém výzkumu pochybovat také Zdeněk Kalista, kterého na jaře v roce 1975 postihla vážná oční choroba natolik, že posléze zcela oslepl. Životní tragika ho jistě odvedla od plánované práce s prameny (chtěl dokončit edici korespondence císaře Leopolda I. s barokním kavalírem Humprechtem Janem Černínem, edici českého sněmu z roku 1617, spis o Václavu Holanovi Rovenském a jeho díle ad.), ovšem neodvedla jej od úvah o baroku. A tehdy se Kalista po mnoha letech vrací opět i ke psaní veršů, jimiž se ostatně poprvé veřejně etabloval (stejně jako se beletrii zapsali do čtenářského povědomí i četní další prvorepublikoví historikové) a jimiž zahájil svou uměleckou dráhu; verše z tohoto období vyšly péčí Jaromíra Hořce nejprve doma v samizdatovém vydání, následně poté v cizině, u nás až po listopadu 1989, stejně jako jeho zamyšlení nad barokem. K těmto Kalistovým meditacím nad barokní kulturou nyní zaměřím svou pozornost.

„Poznámky, které zabloudily na okraj života, skicář problémů a odpovědí“, tak zní zevrubný podtitul posthumně vydané Kalistovy knížky *Tvář baroka*,²¹ která vlastně resumuje Kalistovo zkoumání barokní kultury. Nedá se říci, že tvoří syntézu jeho celoživotního bádání, právě naopak, koncipoval ji jako analýzu; drobnými eseji se vrací ke svým životním i vědeckým počátkům, kdy se začal s barokní tematikou poprvé seznamovat, ohledávat její kontury, kdy se snažil vyložit, co je to barok,²² jak jej periodizovat,²³ a kdy posléze přistupuje k hledání obecných rysů baroka, vycházejí z důkladného poznání jedné z typických osobností té doby, „barokního kavalíra“ Humprechta Jana Černína z Chudenic.²⁴ Bez opomenutí by neměla zůstat ani následující Kalistova úvodní slova k připomenuté knize, z nichž je cítit nejen moment pochybnosti o svém stěžejním životním tématu: „(...) došel jsem chtě nechtě k otázce, proč jsem těžištěm své vědecké práce, tvořící jeho hlavní náplň, spočinul především v oblasti českého baroka. Byla to jedna ze základních otázek, k nimž jsem ve svých pracích, vymezených mou slepotou, dospíval a trápila mne velice, protože bylo-li moje zabočení k baroku jen náhodné, dané jen snad vnějšími okol-

21 *Tvář baroka*. Praha 1992.

22 *Co jest barok?*, *Filozofické revue* 1934, s. 71–76.

23 *K chronologickému výměru českého baroka*, *Akord* 1935, s. 12–21.

24 *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic*. 2 sv., Praha 1932.

nostmi – vedením mého nezapomenutelného učitele Josefa Pekaře, romantickými reminiscencemi z mládí, mým spočinutím v michelangelovské Itálii a jinými podobnými podněty, přicházejícími z vnějšku – bylo tu nebezpečí, že jsem ve své práci postupoval dost neobjektivně, bez hlubšího prožitku doby a jejího životního stylu, že jsem v této epoše a jejích lidech opravdově nezakotvil, dávaje se nésti spíše vnějšími skutečnostmi, hodnotami estetickými a zálibnými než historickou pravdou v niternějším slova smyslu.²⁵ Hned v prvním eseji knihy se však patina nejistot, kterou bylo možno tušit z předchozího citátu, postupně vytrácí, když Kalista shledává analogie mezi základní tendencí baroka (tj. snahou „poznati Boha skrze tento svět“, tedy hledáním „nadpřirozeného v přirozeném“) a svým životním během; ukazuje tu, jak a kdy došlo k tomu, že si pro sebe objevil „druhý“, „jiný svět“, což mu posléze dovolovalo snadnější průnik do barokní problematiky – a jak uvidíme dále, nejen do ní.

Některé eseje z Kalistovy *Tváře baroka* nám dovolují vést analogie i mezi tak vzdálenými obdobími, jaká představují na straně jedné etapa baroka a na straně druhé sedmdesátá léta 20. století, což však může být považováno přinejmenším za zavádějící. Ovšem také nemusí, dokonce se nám leckdy vybaví, že některé historické situace jsou spolu spřízněné, souzní spolu namnoze obdobným duchovním pocitem člověka; obě jmenované etapy jsou charakteristické i vytvářením umělých světů, i když každý je historicky jinak podmíněný a vytváří si svá sémantická pole. Už Šalda, vědom si sice ve svém eseji *O literárním baroku cizím i domácím* (1935), že baroko „žije jen jednou a umírá jen jednou“,²⁶ přesto doporučoval, aby někteří autoři 19. století i pozdější, jejichž dílo, resp. některá složka jeho struktury připomíná barokní poetiku, byli nazýváni „barocizující“, tj. ve významu odkazující či přímo navazující na estetiku barokní slovesnosti. Toto konstatování jen dále potvrzuje naši tezi, že jistá životní a duchovní atmosféra se opakuje, třebaže v jiném historickém čase a za změněné společenské situace, tedy existuje tu jakási skrytá kontinuita, podle mého mínění ne zcela nepodobná ponorné řece. Kalista k tomu říká: „Na prvý pohled by se snad zdálo, že mezi barokem a sedmdesátými léty 20. století je rozpor takový, že spíše než o příbuzenství bylo by možno hovořit o antitezi duchových tendencí ovládajících epochu barokní, a tendencí panujících dnešku. Už fakt, že ateismus převládl u valné části naší společnosti, mluví velmi výrazně v očích průměrného člověka našich let proti jakémukoli přibližování baroku, pro nějž představa Boha byla, jak jsme viděli, jednou ze základních představ, stvářejících jeho myšlenkový svět. Život ovládají podle běžného vulgárně materialistického názoru jakési osudové zákony, a člověk tím, že je poznává, si je podrobuje, stává se „pánem přírody“, jak hlásá titul jednoho nedávno vydaného a u nás přeloženého spisu. (...) Barok je chápán jen jako záležitost nenapravitelných estétů, kteří ve svých věžičkách ze slonoviny daleko od dnešního reálného života spřádají neužitečné sny o krásnu, vyžívají se v jeho aristokratizmu a projevují se jako víceméně mrtvá část dnešního života. (...) Že tato doba (tj. sedmdesátá léta, pozn. L. P.), její vnější momenty, jsou namnoze v těsné souvislosti s vnějšími okolnostmi a vnějšími proměnami v baroku, nebudeme popírat, ani když těmto vnějším momentům nechceme přiznat onu substanciální, charakterotvornou účinnost, jakou jí někteří nám současní historikové a historiozofové vybavují.“²⁷ Dále v citovaném eseji poukazuje Kalista na příbuznost baroka s romantizmem, především s Máchou, a snaží se také ozřejmit, že člověk z počátku našeho století stejně jako člověk soudobý je postaven před to, „co Nic se nazývá“, a při hledání hranic Nekonečna a Věčnosti prožívá tytéž pocity jako člověk barokní. Za příklad Kalistovi posloužil výzkum Alberta Einsteina, který zjistil, že „hmota je konečná, a proto i kosmos hmotný je konečný“. „Přilíš živě,“ píše Kalista dále, „nám Einstei-

25 *Tvář baroka*. Cit. dílo, s. 9.

26 Cit. podle F. X. Šalda: *Z období Zápisníku I*. Ed. E. Macek. Praha 1989, s. 304.

27 *Tvář baroka*. Cit. dílo, s. 139–140.

novu Nic připomíná děsivá atomová puma, jež v podstatě vznikla právě na základě Einsteinových teorií a zjištění. Nejsou to jen řečnické fráze a demagogické obraty, mluví-li se dnes o možnosti zániku pozemského života, o přechodu pyšného světa hmoty v Nic, o konci netoliko člověka, ale i přírody a posléze snad i zeměkoule pod ranami nashromážděných jaderných zbraní. Nic nabylo podoby pro naše životní zkušenosti naprosto neúnosné.²⁸ Tyto značně apokalyptické vize, kotvící v realitě dění sedmdesátých let, ovšem střídá následující Kalistovo konstatování o nutném návratu Boha do novodobé, lépe řečeno do příští společnosti: „Příchod, resp. návrat Boha v myšlení, cítění a vůbec v duchový život naší doby bude (a už vlastně je!) proces velmi složitý a plný napětí. (...) Vzniklo tu napětí mezi reálnem, jehož prostřednictvím se Bohu blížíme, a mezi ireálným, jež představuje Bůh, mezi přirozeným a nadpřirozeným, mezi hmotným a duchovým. Je to a bude to napětí tím větší, čím více se oba póly této polarizace stupňují a budou stupňovat: čím větší úsilí bude představovat rozum pronikající na hranice poznání tohoto světa a fyzikálních sil, a na druhé straně čím prudčeji bude člověk ve svém rozběhu do „nového světa“ (v dnešním slova smyslu!) narážet na nepochopitelné, na „osud“, na „náhodu“ a na tisíce věcí, jež jeho rozum nebude s to rozluštit, čím hrozivěji před ním bude vystávat Někonečno, Věčnost, Nic a jiné signály Absolutna a povely k útěku k jistotě – k Bohu. A u něho je jediná možnost záchranu, jediné refugium před závratí z nepochopitelného.“²⁹

Mnohá stanoviska z této Kalistovy futurologické části eseje, která vyvodil ze srovnání atmosféry sedmdesátých let našeho století a barokního vztahu člověka k Bohu, třebaže nesou patinu autorovy silné subjektivizace a specifického vnímání dnešního i minulých světů, se dnes již namnoze naplňují.³⁰ Obdobné pocity, jaké tušíme z Kalistových barokologických úvah ze sedmdesátých let, nacházíme také v jeho básních z této doby; motiv očekávání a stálého napětí prochází básněmi jeho sbírky *Veliká noc* a nejmarkantněji se ozývá z básně titulní („S velikou nocí/ na tebe, Kriste můj, čekám/ nehybně dlouho,/ zda zazním se zvony neuvěřitelnými/ v rozbřesku rána.“).³¹

V tomto příspěvku šlo především o to, ukázat na životním i vědeckém osudu českého intelektuála pozadí sedmdesátých let – a naopak, jak fatálně se společenský život sedmdesátých let našeho století odrazil na individuua a v jeho myšlení. Sám Kalista k načrtnutí skici sedmdesátých let přispěl zejména tím, že poukázal na vnitřní spřízněnost nebo aspoň podobnost vnitřních světů člověka 17. a 20. století, všiml si jeho žití mezi póly „hmotného a duchového, časového a věčného, nekonečného a „toho, co Nic se nazývá“,“³² tj. obecně řečeno vnitřního napětí člověka. Mnohé citáty z Kalistovy *Tváře baroka*, kterých jsem zde použil, postihují podle mého mínění do značné míry sedmdesátá léta ve své rozpornosti, i když většina problémů by jistě zasluhovala důkladnější analýzu a následné korekce; mezi nimi především problém vytváření druhého, umělého světa v sedmdesátých letech, a následně to, co jej vymezuje a vytváří; umělých světů existovalo myslím vícero a pro mnohé subjekty byla znalost a pohyb v několika z nich dokonce i výhodná, protože jeden mohl být vyměněn za druhý podle toho, jak se střídaly režimy, resp. jak militantně se navenek projevovaly. K dořešení se potom nabízí i otázka komunikativnosti mezi světy (za podmínky, že tu takový proces neprobíhal latentně a projevoval se explicitně); dále ještě: co bylo podstatou takové komunikace, jakou měla funkci, zda probíhala intencionálně, nefiltrovaně atd. Některé otázky, na které se dostalo, ale nebyly (a zhusta ani nemohly být) dořečeny detailněji, zodpoví

28 Tamtéž, s. 145.

29 Tamtéž, s. 146–147.

30 Srv. např. Válka, J.: Barokní slavnosti, in: Kultura baroka v Čechách a na Moravě. Usp. Z. Hojda, Praha 1992, s. 53–63.

31 *Veliká noc*. Praha 1993, s. 45.

32 *Tvář baroka*. Cit. dílo, s. 152.

jistě v budoucnu Kalistovy paměti, jejichž značná část – jak již bylo konstatováno – zůstává dosud zapečetěna, a eventuálně také další zamyšlení, ke kterým Kalistův život i jeho rozsáhlý a mnohotvárný odkaz literární i historické vědě skýtají ještě mnoho příležitostí.³³

33 V současnosti se Kalistou více obírá historie, která se jeho odkaz snažila již dříve zhodnotit a začlenit do celkového kontextu vývoje historické vědy. Srov. Opat, J.: Zdeněk Kalista, doslov in: Tvář baroka. Praha 1992; Hojda, Z.: Zdeněk Kalista, umělec a historik, in: Kalista, Zd.: Cesta po českých hradech a zámcích. Praha 1993. Kalista-literát a nepřímo také Kalista-literární vědec na své zhodnocení doposud neprávem čeká, stejně jako dosud zůstává v rukopise značná část jeho spisů, které by dále rozhojnily naše znalosti o literatuře a kultuře barokní doby a o naší minulosti vůbec. Polistopadové reprinty jeho v cizině i doma vydaných prací pomáhají sice zaplnit ediční manko, uměle vytvořenou mezeru, způsobenou bezvýznamným zamlčováním lidí nepohodlných konsolidačnímu a pokračujícímu režimům; přesto nepřilíší útěšně vypadá vydávání Kalistových děl z pozůstalosti. Myslím totiž, že jen tehdy, když uvedeme v život všechny odborné práce vzniklé v té době (a pro ni charakteristické) a stejně až když bude čtenářům i kritické veřejnosti zpřístupněna veškerá ostatní literární produkce vznikající tehdy paralelně v několika řečištích (tj. exil, samizdat, „šedá zóna“, oficiální proud aj.), dokážeme posoudit období, jemuž je zasvěcena tato konference, se všemi proskribovanými barvami i odstíny – se všemi klady i převažujícími zápor, a zbavíme tak náš pohled na sedmdesátá léta a na společenský život té doby černobílého vidění.